

De misère van een ander, wat heb ik daarmee te maken?

Lezing uitgesproken door Rob Buitenweg tijdens de Alliantiedag van 9 april, 2010

1. Weinig verontwaardiging over schending van sociaal-economische mensenrechten.¹

Miljoenen leven in diepe armoede, hebben geen toegang tot gezondheidszorg, hebben geen dak boven hun hoofd, hebben onvoldoende of geen voedsel of water. Dit is overbekend. Men zou denken dat dit alles heftige verontwaardiging zou wekken en dat van alle kanten zou worden betoogd dat dit een onaanvaardbare schending is van mensenrechten, met name sociaal-economische mensenrechten, zoals recht op gezondheid, recht op huisvesting, recht op voedsel, recht op water. Want, zulke mensenrechten hebben we, zoals u weet. De UVRM erkent die rechten in de artikelen 22 e.v. Op internationaal vlak hebben we ook het VN-verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten. In Europa hebben we het Europees Sociaal Handvest.

Waarom die betrekkelijke stilte? Waarom roepen schendingen van klassieke vrijheidsrechten, zoals vrijheid van meningsuiting, vrijheid van levensovertuiging, het recht op privacy, meer verontwaardiging op dan de schending van sociaal-economische mensenrechten? En, waarom ademt de brochure van het HV, waarin humanistische aandachtspunten voor politieke partijprogramma's worden gepresenteerd (en waar ik overigens als HB-lid mede verantwoordelijk voor ben), meer een sfeer van opkomen voor vrijheidsrechten dan van opkomen voor sociaal-economische rechten?

Ik denk dat de reden is gelegen in het beeld dat we hebben van sociaal-economische mensenrechten, een beeld waarin deze rechten worden gezien als fundamenteel verschillend van de klassieke vrijheidsrechten. Maar, dat beeld bevat mijns inziens ideeën die bij nader inzien illusies blijken te zijn.

2. Weigeren te doen wat is geboden is minder erg dan doen wat is verboden

Traditioneel worden burgerlijke en politieke rechten gezien als negatieve rechten, als rechten die voor anderen plichten inhouden om iets niet te doen, terwijl sociaal-economische rechten worden beschouwd als rechten die positieve plichten voor anderen bevatten, plichten om juist iets te doen. Het recht op vrijheid van levensovertuiging houdt in dat anderen zich niet moeten bemoeien met iemands godsdienst of meningsuiting. Het recht op huisvesting of voeding wordt gezien als

¹ Ik gebruik de term sociaal-economische rechten in plaats van de meer gebruikelijke term ESC-rechten (economische, sociale en culturele rechten) omdat ik het niet zal hebben over culturele rechten.

recht dat anderen verplicht om iets te ondernemen, te weten de rechthebbende huisvesting of voedsel te verschaffen. Die aanname is nog niet een probleem, maar problematischer is dat veelal wordt aangenomen dat het niet vervullen van een plicht om iets te doen, minder erg is dan het niet vervullen van een plicht om iets te laten. Het niet verstrekken van voedsel aan iemand die omkomt van de honger is minder erg dan het stelen van iemands voedsel. Iemand niet redden van de verdrinkingsdood is minder erg dan iemand in het water duwen. Maar, is dat zo?

Laten we ons drie situaties voorstellen: Ten eerste, iemand duwt een kind onder water. Ten tweede: iemand loopt langs een water, ziet dat een ander een kind onder water duwt en loopt verder. Ten derde, iemand loopt langs het water, ziet dat een kind in het water valt en loopt door. Heeft nu de eerste persoon niet een plicht het kind niet onder water te duwen? Heeft niet de tweede de plicht het kind te beschermen tegen de persoon die het kind onder water duwt? En, heeft niet de derde de plicht om het verdrinkende kind, dat in het water is gevallen, te redden, in ieder geval iets te ondernemen waardoor dat kind gered kan worden? Is er werkelijk moreel verschil tussen de plicht niet te doden, de plicht te beschermen of de plicht te helpen? In elk van de gevallen heeft het niet-voldoen aan de plicht hetzelfde gevolg, de dood van het kind.

Zo ook, het niet-voldoen aan de plicht mensen te helpen die van honger dreigen om te komen, heeft het zelfde effect als het stelen van voedsel van die mensen. Het idee dat het niet-helpen van armen minder erg is dan het toebrengen van schade aan de armen is een illusie.

3. De illusie van de legitimiteit van de huidige verdeling

Het traditioneel beeld van sociaal-economische rechten als positieve rechten versus Bupo-rechten als negatieve rechten, bevat nog meer problematische ideeën. Zo wordt gedacht dat de verwerkelijking van burgerlijke en politieke rechten tegen geringe of geen kosten kan geschieden, terwijl de verwerkelijking van sociaal-economische mensenrechten geld kost. Het vergt geen financiële offers om je niet te bemoeien met iemands levensovertuiging. Maar de verwerkelijking van het recht op huisvesting of voeding kost geld, zo wordt traditioneel aangenomen. Dat geld moet ergens vandaan komen, te weten van meervermogenden of beterbedeelden. Zij worden door de overheid, via belastingen en dergelijke, verplicht bij te dragen aan de verwerkelijking van sociaal-economische rechten. Nu hebben velen moeite met een dergelijke opgelegde verplichting, zeker als die ingrijpend is, omdat die zou neerkomen op een illegitieme aantasting van de eigendom van de beter bedeelden. Wat wij hebben is ons eerlijk verworven bezit, en we zijn bereid daar iets van af te staan, maar het moet niet de spuigaten uitlopen.

De vraag is dan natuurlijk wanneer mensen iets legitiem in eigendom hebben. Volgens de traditionele opvatting, verdedigd onder meer door libertariërs als Nozick

en Narveson, hangt de legitimiteit van een bepaalde eigendom af van het antwoord op de vraag hoe die eigendom ontstaan is en niet van het antwoord op de vraag of die verdeling in overeenstemming is met een bepaalde structurele formule, als behoefte of verdienste. Je kunt niet zeggen, het is van mij want ik heb het nodig, je kunt wel zeggen het is van mij, want ik heb het eerlijk gekregen of eerlijk gekocht. Binnen die historische benadering moeten we dus terug gaan in het verleden, en aantonen dat de eigendom van iets op legitieme wijze is overgegaan. Uiteindelijk zou je terug moeten gaan tot de allereerste verwerving, toen iemand zich voor het eerst het betreffende goed, bijvoorbeeld een stuk land, voor het eerst toe-eigende. Die toe-eigening is, zo luidt de traditionele opvatting, legitiem als het goed van niemand was en wij het bewerkt hebben met onze talenten en arbeid die tenslotte ons persoonlijke eigendom zijn, vooropgesteld dat de conditie van anderen niet verslechtert door deze toe-eigening. Dat is wat gebeurde in het zeventiende-eeuwse Amerika toen pioniers land, dat ze als van niemand beschouwde, zich toe-eigenden door het te verbouwen. En, dat is wat waarschijnlijk in het verre verleden ook hier zal zijn gebeurd. Deze historische benadering is niet zo raar. Kinderen hanteren ook zo'n opvatting als ze een zandkasteel op het strand maken en dat kasteel dan beschouwen als hun eigendom.

Nu is niet meer precies te achterhalen hoe de eerste verwerving van ons bezit zal zijn verlopen, maar is het niet waarschijnlijk dat die aanvankelijke verwerving gepaard is gegaan met veel geweld? En, hoe is het gegaan met volgende overdrachten? Zullen die ook niet geïnfecteerd zijn geweest door geweld, diefstal, manipulatie of uitbuiting? Kun je dan nog volhouden dat de huidige eigendomsverhoudingen legitiem zijn? Kun je dan nog in ernst volhouden dat de overheid de eigendom van de welgestelden niet mag aantasten en belasten teneinde geld te verwerven voor de verwerkelijking van sociaal-economische mensenrechten? En, kun je in ernst volhouden dat het geld dat we besteden aan ontwikkelingssamenwerking ons eigen eerlijk verdiend geld is en kun je dan zonder gewetensproblemen op dat geld bezuinigen? Is dat geen illusie? Velen, onder anderen Nozick en zijn libertaristische collega's, erkennen dat er onregelmatigheden zijn geweest bij de totstandkoming van de huidige eigendomsverhoudingen, maar beschouwen die als te zijn gecompenseerd door het systeem van de vrije markt. Dit systeem heeft de positie van de minst bedeelden verbeterd, in vergelijking met de situatie in het verre verleden. Dit betekent dat de huidige verdeling van goederen rechtvaardig is. Maar, dat lijkt me een te snelle conclusie en eveneens een illusie. Immers, je weet niet hoe de positie van de minstbedeelden zou zijn in andere systemen, bijvoorbeeld systemen die geen private eigendom hebben, of systemen met gemeenschappelijke eigendommen, of systemen die compensatie bieden aan degenen die de competitie met de sterkeren hebben verloren, of egalitaire systemen. Zolang het niet is aangetoond dat de armen

het beste af zijn in het kapitalisme, in vergelijking, niet alleen met het verre verleden maar ook met andere systemen, kan worden gesteld dat de veronderstelling dat de huidige verdeling van goederen legitiem is en onaantastbaar een illusie is.

4. De illusie dat formele vrijheid, dwz afwezigheid van dwang door anderen, ook echt vrijheid biedt.

Het traditionele beeld van burgerlijke en politieke rechten als rechten die voor anderen een plicht inhouden iets te laten en sociaal-economische rechten die voor anderen een plicht inhouden iets te doen, bevat ook de aanname dat de eerste zijn gericht op de bescherming en bevordering van vrijheid, terwijl sociaal-economische rechten niet de vrijheid van rechthebbenden willen bevorderen maar hun welzijn. En, daarbij hangt een geur van heiligheid om vrijheid, wat meteen een rangorde suggereert: burgerlijke en politieke rechten zijn eersterangs-rechten, sociaal-economische rechten zijn tweederangs-rechten.

Maar, is het zo dat sociaal-economische mensenrechten niet gericht zijn op vrijheid? Men kan op verschillende wijzen beargumenteren dat sociaal-economische rechten wel degelijk zijn gericht op vrijheid.

In de eerste plaats kan men dat doen via een onderscheid tussen vrijheid en de waarde van vrijheid. Klassieke vrijheidsrechten zijn inderdaad gericht op de bescherming en bevordering van vrijheid. Maar, wat is de waarde van vrijheid voor mensen als ze omkomen van honger, geen toegang hebben tot gezondheidszorg, geen of onvoldoende medicijnen, geen schoon drinkwater, geen dak boven hun hoofd? Dat is wat sociaal-economische rechten doen, waarde verlenen aan vrijheid. Bupo-rechten mogen direct gericht zijn op vrijheid, sociaal-economische rechten zijn indirect gericht op vrijheid, ze verlenen waarde aan die vrijheid. Het idee dat burgerlijke en politieke rechten op zich al waarde verlenen aan vrijheid is een illusie.

Op nog een andere, enigszins verwante, wijze kan men aantonen dat sociaal-economische rechten gericht zijn op vrijheid, nu niet door een onderscheid te maken tussen vrijheid en de waarde van vrijheid maar door te onderscheiden tussen formele, materiële en substantiële vrijheid. Traditioneel wordt vrijheid gedefinieerd als afwezigheid van dwang door anderen. Dat noem ik formele vrijheid. Maar, zo kan men zich dan afvragen, waarom is formele vrijheid, afwezigheid van dwang, belangrijk? Het lijkt mij dat die belangrijk is omdat mensen dan de mogelijkheid hebben om hun levens in te richten conform hun eigen opvattingen van een goed leven. Die achterliggende vrijheid noem ik substantiële vrijheid, het idee dat mensen de mogelijkheid moeten hebben om hun eigen leven te leiden.² Daarom moeten anderen zich van dwang onthouden. Het punt nu is dat vrijheid van dwang door anderen niet automatisch leidt tot substantiële vrijheid. Soms zijn mensen vrij, in die

² De libertariër Narveson zelf zegt dat vrijheid betekent dat we in staat zijn te doen wat we willen doen, dat we onze doeleinden kunnen nastreven.

zin dat ze niet gedwongen worden door anderen, maar desondanks zijn ze ten gevolge van miserabele sociaal-economische omstandigheden niet in staat hun leven te leiden als hen goed dunkt, hetgeen betekent dat die mensen in feite niet beschikken over substantiële vrijheid. Om daarover te kunnen beschikken, om te kunnen leven als hen goeddunkt, moeten mensen niet alleen formele vrijheid hebben, vrij zijn van dwang door anderen, maar ook nog een andere vrijheid, die ik materiële vrijheid noem, de aanwezigheid van gunstige omstandigheden die iemand in staat stellen te doen wat die persoon wil doen.

Klassieke vrijheidsrechten bevorderen formele vrijheid, sociaal-economische rechten materiële vrijheid. Beide categorieën dragen bij aan substantiële vrijheid. Het idee dat formele vrijheid, afwezigheid van dwang, voldoende is om mensen de mogelijkheid te bieden te leven als hen goed dunkt, is een illusie.

5. De illusie van de afwezigheid van een morele actor.

We zijn geneigd armoede te zien als een toeval van het bestaan. Armoede wordt niet gezien als iets wat door mensen is aangericht en je kunt armoede dan ook niet als onrechtvaardig betitelen. Armoede is te vergelijken met natuurrampen, orkanen of overstromingen, zo zijn we geneigd te denken en zo wordt vaak aangenomen. Echter, sociaal-economische omstandigheden, dus ook armoede, zijn geen toevalligheden van het bestaan, zijn geen natuurrampen, ze zijn altijd het gevolg van menselijk handelen, van individuen of groepen, die met elkaar verward zijn in een conflicterend streven naar een menswaardig bestaan. In die conflicten worden de zwakkeren opzij geduwd. Dat gebeurt door voor hen ongunstige wetgeving, handelspolitiek, importheffingen en andere economische maatregelen.

Toegegeven moet worden dat sociaal-economische ellende niet altijd worden veroorzaakt door intentioneel, opzettelijk handelen. We beschermen onze farmaceutische industrie met onze octrooirechten. We beogen daarmee niet mensen in ontwikkelingslanden medicijnen te onthouden, ook als dat het gevolg. Maar, kunnen we onze verantwoordelijkheid opzij schuiven met de opmerking dat we niet beoogden om die ellende te bewerkstelligen? Het lijkt me niet. Vaak zullen we de misère kunnen voorzien. En, die misère is dan als onrechtvaardigheid te bestempelen, tenminste als we niets doen om de misère op te heffen. Maar, stel dat we ook de misère niet hadden kunnen voorzien. Kunnen we dan onze handen wassen in onschuld? Het lijkt me ook niet.

Iemand die een verkeersongeluk veroorzaakt, en die dat niet beoogde en het ook niet kon voorzien, er in het geheel geen schuld aan heeft, begaat, zo lijkt me, toch een onrechtvaardigheid tenminste als hij of zij zich niet druk maakt over het slachtoffer. Zo ook sociaal-economische misère. Het kan zijn dat die niet beoogd is, zelfs niet kon worden voorzien, maar die misère is altijd de vrucht van menselijk handelen of van de arrangementen die door mensen zijn geschapen, en kan als

onrechtvaardig worden aangemerkt, als er een manier is om de miserabele situatie te redresseren maar mensen weigeren om dat te doen. Het idee dat sociaal-economische misère te vergelijken is met orkanen of overstromingen, dat er geen morele actor is en dat zo'n situatie niet kan worden geduid in termen van onrechtvaardigheid, is een illusie.

6. Sociaal-economische rechten als negatieve rechten

Van dit perspectief uit gezien blijkt vrijheid nog meer aan de orde bij sociaal-economische rechten dan ik eerder zei. Eerder voerde ik dat deze rechten misschien niet gericht zijn op vrijheid, maar wel op de waarde van vrijheid, en –in een tweede benadering- dat ze misschien niet formele vrijheid (afwezigheid van dwang door anderen) bevorderen maar wel de materiële vrijheid (de aanwezigheid van gunstige omstandigheden) bevorderen en daarmee de substantiële vrijheid. Nu, na de vaststelling dat sociaal-economische misère mensenwerk is, kan worden gezegd dat sociaal-economische rechten zelfs formele vrijheid, afwezigheid van dwang, beogen. Immers, die vrijheid van de armen wordt bedreigd, doordat de machtigen de armen belemmeren om zich een menswaardig bestaan te verschaffen. Die machtigen doen dat weliswaar niet met hun blote handen maar via sociaal-economische constellaties en maatregelen. Sociaal-economische rechten verbieden de machtigen dat te doen.

Dit betekent een radicale verandering in de visie op esocul-rechten. Ze zijn dus niet in de eerste plaats positieve rechten, rechten die een plicht leggen op geadresseerden om de drager van een recht te helpen of om deze iets te geven, huisvesting, voeding, enz. Sociaal-economische rechten blijken nu in de eerste plaats te kunnen worden gezien als negatief. Ze schrijven niet alleen, zelfs niet in de eerste plaats, de geadresseerden voor om goed te doen, maar verbieden de geadresseerden om kwaad te doen. Precies als burgerlijke en politieke rechten. Deze zeggen dat mensen niet mogen worden gehinderd door anderen om hun mening te uiten of om hun godsdienst te belijden of te praktiseren. Sociaal-economische rechten zeggen dat mensen niet mogen worden gehinderd om zich een materiële basis voor een menswaardig bestaan te verschaffen. Anderen mogen geen gezondheidsbedreigende producten maken, ze mogen niet rechthebbenden de toegang tot de markten ontzeggen, niet de toegang van medicijnen blokkeren, niet water toevoer blokkeren, enz.

Wij, humanisten, hebben vrijheid hoog in het vaandel en zijn daarom aanhangers van burger- en politieke mensenrechten. Het vrijheidsideaal moet ons ook brengen tot de verdediging van sociaal-economische mensenrechten. De menselijke waardigheid staat op het spel.

